

УДК [378.147+371.134]:364.244

І. Я. Глазкова

**ОБҐРУНТУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА
У ЗАПОБІГАННІ Й ПОДОЛАННІ ПЕДАГОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ НА ЗАСАДАХ
БАР'ЄРНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

© Глазкова І.Я., 2014
<https://orcid.org/0000-0002-1469-8468>

У статті автор обґрунтовує суть, структурні, функціональні складові та доцільність формування у майбутнього фахівця-філолога компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів на засадах бар'єрної педагогіки як нового розділу професійної педагогічної науки.

Ключові слова: бар'єр, компетентність, професійна підготовка.

Глазкова И. Я. Обоснование компетентности учителя-филолога в предотвращении и преодолении педагогических барьеров на основе барьерной педагогики.

В статье автор обосновывает сущность, структурные, функциональные компоненты и целесообразность формирования у будущего специалиста-филолога компетентности предотвращения и преодоления педагогических барьеров на основе барьерной педагогики как нового раздела профессиональной педагогической науки.

Ключевые слова: барьер, компетентность, профессиональная подготовка.

Glazkova Irene. The Foundation of Future Philologist's Competence in Preventing and Overcoming Pedagogical Barriers on the Ground of Barrier Pedagogics.

The article is a theoretical research of the problem of future teachers' formation of competence in preventing and overcoming pedagogical barriers. In this scientific research the author proves the necessity of its formation in future teachers in the context of barrier pedagogics as a new direction of pedagogical science.

The term "barrier pedagogics" is determined as a direction of a professional pedagogical science that provides formation of competence in preventing and overcoming pedagogical barriers in all participants of educational process.

The idea of the research is based on an understanding of the competence in preventing and overcoming pedagogical barriers as a part of professional teachers' competence, his/her professional training level, which allows to perform functions and tasks of teaching.

The competence in preventing and overcoming of pedagogical barriers is defined as an integrated, dynamic formation of a future teacher, the result of his/her training on the basis of theoretical knowledge (the essence of pedagogical barriers, their types and functions); practical skills of preventing, overcoming and artificial creation of pedagogical barriers; personal qualities (barrier resistance, barrier prevention) that stimulate, motivate, regulate educational and professional activity by selecting the optimal strategy (preventing, or overcoming) of pedagogical barriers in the pedagogical process.

The considered competence has the structural and functional components. The content of the structural components (motivational; cognitive; activity and practical; personal, that includes two substructures: personal qualities and self-regulation substructure) is determined by the types of the pedagogical barriers. The main functions of competence are: cognitive, didactic and professional, communicative, diagnostic and prognostic, normative and regulatory, protective. The implementation of these functions determines the effectiveness of the professional training and activity.

Key words: *barrier, pedagogical barrier, competence in overcoming and preventing of pedagogical barriers, components of competence in overcoming and preventing of pedagogical barrier, professional training, future teachers.*

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси в сучасному світі актуалізують проблему освітніх традицій в контексті їх реконструкції в новітніх умовах. У формуванні структури будь-якої науки (і педагогічна наука в цьому випадку не є виключенням) істотну роль відіграє диференціація й інтеграція наукового знання. Ці процеси лежать в основі збагачення вже наявного знання новими фактами, а також виникнення нових наукових галузей, напрямів, наукових шкіл.

Уважаємо, що основною передумовою виділення в педагогіці нового напрямку може стати наявність у ньому самої деякої нової концепції. Мова йде про бар'єр як феномен навчального процесу. В змісті провідних освітніх досліджень і урядових документів наголошується на необхідності створення умов для максимальної самореалізації особистості. Проте, як засвідчує практика, існують обставини, що перешкоджають повноцінному прояву особистості, її самореалізації, самовираженню й самоорганізації та активності як в інтелектуальній, так і в практичній сферах. Такими обставинами виступають бар'єри, які особистість має подолати або вчасно запобігти. Разом з тим у науці існує особливий погляд (Р. Шакуров) [4] на бар'єр як джерело розвитку всього живого, зокрема людської особистості, вдосконалення якої й

відбувається в результаті його подолання. Все це зумовлює необхідність теоретичного осмислення проблеми бар'єра як феномену педагогічного процесу на оновлених концептуальних і методичних засадах із залученням сучасного понятійно-категоріального апарату нового напрямку педагогічної науки – бар'єрної педагогіки.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні суті і структури провідної категорії бар'єрної педагогіки, а саме компетентності майбутнього вчителя, (зокрема філолога) у запобіганні й подоланні педагогічних бар'єрів.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін “бар'єрна педагогіка” був уведений у науковий обіг російським ученим А. Горміним, який визначає її як розділ педагогічної науки, пов'язаний з розробкою й використанням у педагогічній практиці прийомів, методів, технологій освітньої діяльності, заснованих на врахуванні внутрішніх бар'єрів особистості, а також побудові й розвивальному використанні зовнішніх бар'єрів у навчанні й вихованні. При цьому автор зазначає, що парадигма бар'єрної педагогіки є дієвою лише для талановитих дітей, і не може бути застосована для учнів зі слабким типом нервової системи [2]. Ми визначаємо *бар'єрну педагогіку як напрям професійної педагогічної науки, що забезпечує формування у майбутнього вчителя компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів [1].*

Об'єктом бар'єрної педагогіки є процес професійної підготовки у вищому навчальному закладі, у ході якого його суб'єктами штучно створюються, попереджаються і долаються педагогічні бар'єри.

Предметом бар'єрної педагогіки є педагогічний бар'єр як феномен навчального процесу. *Педагогічний бар'єр – це, з одного боку, складне педагогічне явище, що перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність педагогічного процесу (негативні функції), а тому потребує запобігання, а, з іншого, – засіб, що стимулює, спонукає, підвищує ефективність діяльності суб'єктів педагогічного процесу (позитивні функції) шляхом його подолання.* Таким чином, говоримо про те, що поняття “педагогічний бар'єр” є бінарним поняттям. Окрім того, ґрунтуючись на визначенні, можемо говорити і про доцільність його створення у навчальному процесі з метою подальшого подолання. Отже, *цей педагогічний засіб є своєрідним стимулом розвитку потенційних можливостей особистості, тобто йому властивий розвивальний характер.*

Метою бар'єрної педагогіки є розкриття суті поняття “компетентність вчителя у запобіганні й подоланні педагогічних бар'єрів” й розробці відповідного методичного інструментарію запобігання і подолання педагогічних бар'єрів суб'єктами педагогічного процесу.

Ключовою категорією бар'єрної педагогіки є компетентність вчителя у запобіганні й подоланні педагогічних бар'єрів. Порівняльний аналіз сутності складових професійної компетентності вчителя загалом, а філолога зокрема, дає підстави констатувати існування прямої залежності між якістю організації навчального процесу та існуванням відповідної компетентності майбутнього вчителя. При цьому особливий акцент слід зробити на тому, що накопичені теоретичні знання підкріплюються вміннями застосовувати їх на практиці, а поступове накопичення досвіду вирішення типових завдань сприяє формуванню вмінь діяти в нетипових, незвичних, нових умовах, що потребують інтеграції знань, коригування способів діяльності тощо. А, оскільки, аналіз практики роботи вищих та середніх навчальних закладів характеризується наявністю великої кількості педагогічних бар'єрів, то виникає необхідність професійної підготовки майбутніх учителів до своєчасного їх запобігання або подолання, що сприятиме зростанню ефективності педагогічного процесу.

Таким чином, виникає доцільність коригування освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця-філолога з метою забезпечення відповідності професійної підготовки соціальним вимогам суспільства. Проте на сьогодні це здійснити майже неможливо, оскільки, здійснений у дослідженні аналіз наукових праць засвідчив, що незважаючи на неабиякий інтерес науковців до проблеми різних видів професійної компетентності педагога, в літературі відсутнє поняття “компетентність запобігання і подолання педагогічних бар'єрів” як учителем, так і майбутнім учителем. А оскільки відсутнє поняття, то, відповідно, відсутні: визначення, яке відображало б його зміст і структуру, а також система її формування. Наведені дані є підставою для обґрунтування нами необхідності і можливості внесення до структури професійної компетентності вчителя-філолога нового її виду, а саме компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів.

По-перше, професійна компетентність педагога-філолога є динамічним особистісним утворенням, а його змістове наповнення залежить від багатьох чинників: рівня розвитку психології, педагогіки, антропології, культури,

соціально-економічних чинників, тобто професійна компетентність педагога є багатofакторним утворенням, що змінюється у відповідності з процесами, що відбуваються в освіті й суспільстві, а оскільки на сьогодні психолого-педагогічною наукою зроблено суттєвий внесок у вивчення бар'єрів, що супроводжують життєдіяльність людини взагалі, та навчальну і педагогічну діяльність (суть поняття "педагогічний бар'єр", висвітлено типи педагогічних бар'єрів суб'єктів педагогічного процесу, доведено, що педагогічний бар'єр виконує як негативні, так і позитивні функції, обґрунтовано розвивальний характер педагогічного бар'єра, апробовано деякі методи і прийоми їх подолання, частково досліджено проблему їх запобігання і штучного створення. Крім того, у багатьох дослідженнях прослідковується думка про бар'єр як явище, що притаманне всім суб'єктами педагогічного процесу та знижує й гальмує його ефективність, а, отже, потребує вчасного запобігання або подолання. Більше того, останнім часом у дослідженнях (Т. Вербицька, І. Глазкова, А. Гормін, Р. Шакуров) обґрунтовано розвивальний характер педагогічного бар'єра, що свідчить про доцільність його штучного створення. Таким чином, можемо стверджувати, що, оскільки, з одного боку, педагогічний процес насичений педагогічними бар'єрами, а, з іншого, – психолого-педагогічна наука вже має суттєві нароби щодо їх суті, типології, функцій, причин тощо, то виникає доцільність професійної підготовки студентів до запобігання, подолання та штучного створення педагогічних бар'єрів у майбутній професійній діяльності. Отже, доцільність формування у майбутнього фахівця-філолога компетентності запобігання та подолання педагогічних бар'єрів, що є складником його професійної компетентності та забезпечується в процесі професійної підготовки, є очевидною.

По-друге, теоретичний аналіз дефініцій суті професійної компетентності педагога дозволяє стверджувати, що її необхідно розглядати в процесуальному аспекті, вона характеризується через діяльність і має діалектичний характер. Отже, компетентність запобігання і подолання педагогічних бар'єрів доцільно формувати у контексті професійної підготовки майбутнього вчителя, який зможе її використовувати вже у власній педагогічній діяльності, що буде сприяти її ефективності. Іншими словами, сформована у майбутнього вчителя компетентність запобігання і подолання педагогічних бар'єрів, з одного боку,

буде зумовлювати ефективність його професійної діяльності, а, з іншого, – забезпечувати професійний розвиток самого вчителя як успішної особистості.

По-третє, професійна компетентність педагога є інтегративним особистісним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь та значущих особистісних якостей і досвіду. Таким чином, компетентність запобігання і подолання педагогічних бар'єрів доцільно розглядати як вид професійної компетентності педагога, що відображає теоретичну і практичну готовність майбутнього вчителя до здійснення діяльності із запобігання, подолання та штучного створення бар'єрів у навчальному процесі, потребує постійного розвитку, наповнення і подальшого вдосконалення у майбутній професійній діяльності.

Визначаємо *компетентність запобігання і подолання педагогічних бар'єрів як інтегроване, динамічне утворення особистості майбутнього вчителя, результат його підготовки на засадах теоретичних знань (про педагогічні бар'єри, їх суть, види, функції); практичних умінь (перцепції, експресії, емпатії, управління виявом емоцій, діагностико-прогностичних, конструктивних, інтелектуальних, комунікативних, бар'єротворення); особистісних якостей (бар'єростійкість, бар'єропревентивність), що стимулюють, мотивують, емоційно забарвлюють і регулюють діяльність (як навчальну, так і професійну) шляхом вибору оптимальної стратегії або запобігання, або подолання педагогічних бар'єрів у педагогічному процесі.*

Компетентність запобігання та подолання педагогічних бар'єрів має дві форми вияву: статичну та динамічну. *Статична форма* характеризує результат конкретної дії, що можливий завдяки наявному рівню сформованості теоретичних знань; практичних умінь; особистісних якостей; ціннісних орієнтацій; здатності до рефлексії та самооцінки; здатності розпізнавати, правильно ідентифікувати та диференціювати вияв емоцій, емоційно відгукуватися на поведінку і стани інших, здатності управляти виявом емоцій; *динамічна форма* виявляється в умінні адекватно діяти в різних психолого-педагогічних ситуаціях, обравши оптимальну стратегію (або запобігання, або подолання педагогічних бар'єрів).

Відповідно до визначення, вважаємо структурними компонентами досліджуваної компетентності: мотиваційний (потреба, інтерес, ставлення до набуття компетентності), когнітивний (оволодіння знаннями змісту

компетентності), діяльнісно-практичний (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях), та особистісний, що може бути представлений декількома підструктурами, зокрема, підструктурою якостей особистості (бар'єропревентивність і бар'єростійкість) та підструктурою саморегуляції (регуляція і корекція процесу та результату прояву компетентності на основі самооцінки й рефлексії). Розкриємо більш детально структурні та функціональні компоненти компетентності майбутнього вчителя у запобіганні і подоланні педагогічних бар'єрів.

Передусім зазначимо, що у структурних компонентах компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів знаходять віддзеркалення такі взаємообумовлені зв'язки: когнітивний компонент є основою діяльнісно-практичного, мотиваційний компонент виступає спонуканням активності особистості, особистісний компонент впливає на розвиток діяльнісно-практичного та мотиваційного компонентів, а ті, в свою чергу, забезпечують більш ефективне функціонування діяльнісно-практичного. Коротко схарактеризуємо кожен із компонентів.

Мотиваційний компонент компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів характеризується наявністю інтересу до проблеми бар'єрів як навчальної, так і професійної діяльності, потребою досягнення успіху (оскільки це можливо саме за умови запобігання або подолання певних перешкод), а також певним ставленням до цієї проблеми, що має втілення у займаній позиції на заняттях.

Розглядаючи когнітивний компонент компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів, вважаємо необхідним формування знань про суть, типологію, функції педагогічних бар'єрів, стратегії їх запобігання та подолання й відповідні тактики, прийоми, методи, способи, а також прийоми штучного створення педагогічних бар'єрів. Змістовому наповненню когнітивного компоненту запобігання та подолання педагогічних бар'єрів сприяють пізнавальні бар'єри, оскільки процес засвоєння знань – це зняття своєрідних суперечностей “знання–незнання” по типу когнітивного дисонансу за Л. Фестінгером [3].

Когнітивна складова практично реалізується тільки за умови володіння відповідними вміннями, що втілюються у діяльнісно-практичному компоненті компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів. Зміст

діяльнісно-практичного компоненту компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів представлений низкою вмій, зокрема: експресивними, перцептивними, емпатійними (уміння розпізнавати, ідентифікувати та диференціювати вияв емоцій, емоційно відгукуватися на поведінку і стани інших), умінням управляти виявом емоцій, діагностико-прогностичними, конструктивними, інтелектуальними, комунікативними та вмінням бар'єротворення (було виокремлено за принципом додатковості). При цьому зазначимо, що запобігання або подолання педагогічного бар'єра забезпечується комбінацією вмій.

У ході дослідження, за принципом додатковості, на основі розвивального характеру педагогічного бар'єра, було встановлено доцільність формування *уміння бар'єротворення*, що є складовою діяльнісно-практичного компоненту компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів.

Особистісний компонент компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів містить дві підструктури: підструктуру якостей та підструктуру саморегуляції особистості майбутнього вчителя. Уважаємо доречним з-поміж індивідуально-психологічних якостей, виокремити *бар'єропревентивність та бар'єростійкість* як якості особистості, що є основою підструктури якостей особистісного компоненту компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів. *Вважаємо, що бар'єростійкість, як якість особистості майбутнього вчителя, дозволяє йому адекватно сприймати педагогічний бар'єр, при цьому контролювати власні емоційні вияви та поведінку й швидко та ефективно його долати. Бар'єропревентивність визначаємо як якість особистості майбутнього вчителя, що дозволяє йому вчасно й ефективно запобігати педагогічні бар'єри на основі прагнення до компромісу, співробітництва, що підкріплюється витримкою й терпінням.*

Виокремлення *саморегулюючої підструктури* особистісного компоненту компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів зумовлено тим, що важливу роль у регуляції та оцінці поведінки особистістю відіграє рефлексія, яка допомагає пізнати себе, усвідомити свої можливості та спрямована на осмислення своїх реакцій на педагогічний бар'єр, їх причин і наслідків.

Виокремлення структурних компонентів не є достатнім підґрунтям для розкриття сутності компетентності майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів, оскільки структура не відтворює її дієвості у професійній діяльності. Тобто виникає доцільність висвітлення *функціональних компонентів означеної компетентності*.

Пізнавальна функція спрямована на вирішення подвійного завдання: з одного боку, вона дозволяє системно вивчати бар'єри педагогічного процесу, а, з іншого, – забезпечує використання вчителем здобутків сучасної психолого-педагогічної науки для вчасного запобігання, ефективного подолання та доцільного штучного створення педагогічних бар'єрів у педагогічному процесі.

Дидактично-професійна функція спрямована на засвоєння майбутнім учителем системи знань, умінь і навичок, оволодіння певним досвідом запобігання, подолання або штучного створення педагогічних бар'єрів.

Комунікативна функція забезпечує встановлення контактів між тим, хто навчає, і тими, хто навчається, зумовлює доцільність використання жестів, міміки, пантоміміки у відповідності до ситуації; а також діалогічну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу; культуру спілкування, його виразність, логічність; емоційність; спокійний тон; вираженість мовленнєвої реакції на негативну поведінку.

Діагностично-прогностична функція передбачає діагностування та прогнозування діяльності суб'єктів педагогічного процесу, зокрема можливих педагогічних бар'єрів, а також своєчасне конструктивне реагування на них.

Нормативно-регульовальна функція забезпечує управління емоціями; стриманість реакцій суб'єктів педагогічного процесу на основі володіння прийомами психотехніки, тобто, з одного боку, знижує вірогідність виникнення емоційних бар'єрів, а, з іншого, – сприяє їх більш ефективному подоланню.

Захисна функція забезпечує сприятливий мікроклімат педагогічного процесу, передусім шляхом запобігання педагогічних бар'єрів, а також відпочинок і релаксацію вчителя на основі засвоєних прийомів психогігієни та психологічного розвантаження.

Отже, формування у майбутнього вчителя-філолога компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів у професійній діяльності є складною двохаспектною проблемою. Складність її як формування у процесі професійної підготовки, так і використання у майбутній професійній діяльності

полягає в своєчасному аналізі навчальних ситуацій і диференційованому виборі доцільної стратегії або запобігання, або подолання педагогічних бар'єрів.

Перспективу подальшої наукової розвідки вбачаємо саме в розкритті суті та методичного інструментарію забезпечення дієвості стратегій запобігання й подолання педагогічних бар'єрів.

Література

1. Глазкова І. Я. Компетентність майбутнього вчителя у запобіганні та подоланні педагогічних бар'єрів : [монографія] / Глазкова Ірина Яківна. – Бердянськ : Видавництво О. В. Ткачук, 2013. – 416 с.
2. Гормин А. С. Обучение и воспитание одаренных подростков в парадигме барьерной педагогики : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Гормин Аркадий Семенович. – Великий Новгород, 2005. – 429 с.
3. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер. – СПб. : Ювента, 1999. – 317 с.
4. Шакуров Р. Х. Барьер как категория и его роль в деятельности / Р. Х. Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 3–18.